

ЯШЧЭ РАЗ АБ БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКИМ УЗАЕМАДЗЕЯННІ І ЎЗАЕМАЎПЛЫВЕ Ў ГАЛІНЕ ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУХНІ

Беларускі народ з даўніх часоў падтрымліваў глыбокія і ўсебаковыя ўзаемасувязі перш за ўсё з іншымі ўсходнеславянскім народамі: рускімі і ўкраінцамі. Аднак з часу ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага (сярэдня XIII ст.) пачаліся таксама інтэнсіўныя ўзаемасувязі продкаў сучасных беларусаў з продкамі цяперашніх літоўцаў у розных галінах чалавечай дзейнасці. Пра гэтыя ўзаемакантакты сведчаць шматлікія гістарычныя дакументы, літаратурныя і архіўныя крыніцы, а таксама беларусізмы ў літоўскай і, наадварот, літуанізмы ў беларускай мове.

Дык што ж сабой азначаюць беларусізмы? Паводле вікіпедыі: «Беларусізмы – словы і фразеалагізмы, а таксама сінтаксічныя і граматычныя канструкцыі беларускай мовы, якія выкарыстоўваюцца ў іншай мове (літаратурнай або гутарковай)». Літоўскі мовавед А. Сабалаяўскас сцвярджае, што ў творах пісьменства на літоўскай мове 16-17 ст. маецца звыш 760 слоў беларускага паходжання. Яшчэ каля 600 слоў магло трапіць ў гэтае пісьменства з польскай і беларускай моў [2, с. 203]. Па падліках Ю. Лаўчуце, у беларускай мове маецца каля тысячы балтызмаў (пераважна літуанізмаў)[2, с. 203].

Дадзеная тэма ўяўляе для нас, беларусаў, вялікую цікавасць, бо кухня нашых паўночна-заходніх суседзяў адчула, на нашу думку, як ніякая іншая з суседніх найбольшы беларускі ўплыў. Аднак і яна (літоўская кухня) аказала пэўнае ўздзеянне на беларускую.

Некаторыя беларусізмы ў літоўскай мове, якія мы не ўлічылі ў сваім дакладзе «Беларуская і літоўская традыцыйныя кухні: да праблемы іх узаемадзеяння і ўзаемаўплыву» на мінулагодняй канферэнцыі «Аўтэнтычны фальклор: праблемы захавання, вывучэння, успрымання»: зборнік навуковых прац удзельнікаў VIII Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (Мінск, 25-27 красавіка 2014 г.)- Мн.: БДУКМ, 2014. С. 25-28 і балтызмы (літуанізмы) у беларускай мове ў пэўнай меры дапаўняюць звесткі аб беларуска-літоўскім культурным узаемадзеянні ў галіне традыцыйнай кухні. Таму мы палічылі неабходным зноў вярнуцца да гэтай тэмы і нават яе пашырыць. Праўда, значная колькасць тэрмінаў, якія нас цікавяць і змешчаюцца ў «Этымалагічным слоўніку літоўскай мовы» В. Смачыньскага, з'яўляюцца гутарковымі і даўнімі запазычаннямі літоўскай з беларускай мовы.

Якія ж гэтыя словы літоўскай мовы, што праніклі ў яе з беларускай?

Спачатку ж мы пачнем крыху здалёку. Разгледзім беларусізмы або старажытнарусізмы ці старабеларусізмы, прыйшоўшыя ў мову продкаў нашых паўночна-заходніх суседзяў, якія азначаюць, напрыклад, будынак з прыстасаваннямі для размолу зерня: *melnušcia* са старажытнарускай (далей струск – А.Л.) *melnica¹*, *melnykas* ж ужо паходзіць, паводле В. Смачыньскага, з беларускай мовы: *melnik* [3, с. 386]. Можна меркаваць, што не толькі камору, стадолу, вінніцу, пограб літоўцы маглі запазычыць у беларусаў, але і карчму, у якой наведвальнікі праводзілі час і спажывалі ежу, бо і яна называецца ў нашых суседзяў па-славянску і гэты тэрмін, як піша польскі вучоны В. Смачыньскі, *karšema* прыйшоў у літоўскую мову з бел. *koršma* [3, с. 255].

Шэраг дзікарослых і агародных раслін, свойскіх і дзікіх жывёл і птушак, гатункаў рыбы і інш., паводле В. Смачыньскага, з'яўляюцца наўпростымі запазычаннямі літоўскай мовы з беларускай: *burakas* [3, с. 82] бел. *burak*, *morka* [3, с. 409] бел. *morkva*, *korūstai¹¹* [3, с. 305] струск. *kapusta*, *bulbė* [3, с. 80] бел. *bulba*, *telyčia* [3, с. 668] бел. *telica*(ялаўка), *baronas* [3, с. 47] бел. *baran*, *skapas* [3, с. 555] струск. або бел. *skop* (выкладзены баран), *kurkė* [3, с. 327] бел. *kurka* (індычка), *selezenius* [3, с. 542] бел. *selezenь*, *karosas* [3, с. 258] бел. *karasь*, *telėtyna* [3, с. 668] бел. *teljatina*, *sokoras* [3, с. 583] бел. *saxar*.

Беларусы і літоўцы шырока ўжывалі і ўжываюць у кулінарыі і побыце розныя тлушчы (свіны, авечы, рыбі, апошні, які называўся па-літоўску *varvalis* [3, с. 465], быў, дарчы, запазычаны імі з бел. мовы: *vorvoly*, вар. *vorvuly*, раслінныя алеі (тэрміны *aliejus* [3, с. 10] і *alyva* [3, с. 11] з'яўляюцца запазычаннямі літоўскай мовы з беларускай).

Як не дзіўна, нават найменне такога прадукта, зробленага з малака, як *smetona* [3, с. 577] бел. *smetana* літоўцы запазычылі ў беларусаў. Тлумачэнне гэтага, можна сказаць, неардынарнага факта павінны даць этнографы Літвы і Беларусі. Масла і сыр (і толькі смятана, верагодна, ужывалася часцей) ў штодзённым харчаванні літоўскіх сялян (ад сябе дадамо і беларускіх) ў XIX – пачатку XX ст. займалі невялікае месца [1, с. 132].

Па апісанні В. Мілюсам шэрагу літоўскіх земляробчых свят і сямейных урачыстасцяў можна зрабіць выснову аб тым, што літоўцы і некаторыя славянскія народы (беларусы, рускія, украінцы, палякі) мелі шмат агульнага паміж сабой пры святкаванні Каляд (Раства Хрыстова), Масленіцы, Дабравешчання, Вялікадня (Пасхі), Тройцы, Купалля, Дзядоў і інш. Даследчык месцамі нават прызнае ўплыў славянскіх народаў (трэба меркаваць, у асноўным продкаў беларусаў) на літоўцаў у час святкавання, напрыклад, Вялікадня [1, с. 159], вяселля (спасылаецца на думку К. Бугі аб запазычанні літоўцамі ў 9-10 ст. у славян каравая літоўск. *karvojus*[1, с. 168].

Важна падкрэсліць, што найменні некаторых літоўскіх народных свят іпярэдадня(*wigilii*) Раства Хрыстова, а таксама і самой святочнай вячэры адчулі ўплыў беларускай мовы. Напр.: *kūčios* [3, с. 320] бел.

kusca, Kalėdos [3, с. 248] бел. Koljady, Velykos [3, с. 732] бел. Velik, (у беларусаў гэтае свята называецца яшчэ Вялічка – А.Л.), Aspaža [3, с. 27] бел. Aspaža, (у Вілейскім раёне данае свята мае таксама назву Спажа – А.Л.).

Такім чынам, прыведзеныя намі прыклады з'яўляюцца сведчаннем таго, што беларуска-літоўскае ўзаемадзеянне і ўзаемаўплыў на працягу стагоддзяў у галіне традыцыйнай кухні былі вельмі значнымі. І калі сказаць шырэй, літуанізмы ў беларускай мове распаўсюджаны пераважна на беларуска-літоўскім памежжы, а таксама ў беларускіх дакументах 14-17 ст., якія датычацца тэрыторыі Літвы, іх больш, верагодна, у народных гаворках, чым у літаратурнай мове беларусаў. Беларусізмы ж часта сустракаюцца як літаратурнай мове, так і народных гаворках нашых паўночна-заходніх суседзяў. Калі літуанізмы ў беларускай мове пашыраны ў такіх сферах дзейнасці чалавека, як сельскагаспадарчая, бытавая, сямейная, рыбная лоўля і некаторыя інш., то беларусізмы былі распаўсюджаны (і яшчэ ўжываюцца) у такіх галінах чалавечай дзейнасці, як бытавая, кулінарная, сямейная, будаўнічая, разумовая, рэлігійная і інш.

Каментарыі:

I. Гэтае слова ў даўнюю пару магло з'явіцца ў продкаў цяперашніх літоўцаў не без беларускага пасярэдніцтва, бо сярод усходнеславянскіх народаў беларусы найчасней былі звязаны з літоўцамі.

II. Сваю пасярэдніцкую ролю пры пранікненні слова *korūstai* ў мову продкаў цяперашніх літоўцаў таксама маглі адыграць продкі сучасных беларусаў.

Спіс літаратуры:

1. Милос, В. Пища и домашняя утварь литовских крестьян в XIX и начале XX в. / В. Милос // Труды института этнографии им Н.Н. Миклуха-Маклая. - М., 1956. - Т. 32. С. 127-169. - (Новая серия).
2. Lietuvių kalbos enciklopedija. - Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008. - 634 p.
3. Smoczyński, W. Słownik etymologiczny języka litewskiego / W. Smoczyński. - Wilno: Uniwersytet Wileński Wydział filologiczny, 2007. 798 s.

Таццяна Мармыш

ДЗЯРЖАЎНЫ СПІС ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ: ДА ПЫТАННЯ МЕТАДАЛОГІІ АТРЫБУЦЫІ КАШТОЎНАСЦЕЙ

Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь (Дзяржспіс) у дачыненні да нематэрыяльнай культурнай спадчыны (НКС) мусіць папаўняцца і развівацца, перадусім як сродак яе аховы. Аднак, на практыцы сёння відавочная нерэлевантнасць мэтаў, сродкаў і, галоўнае, – ірацыянальнасць вынікаў яго папаўнення і развіцця.

Гісторыя ўзнікнення дзяржаўнага спісаў каштоўнасцей адсылае ў пачатак XX ст., калі ў 1926 г. Савет Народных Камісараў БССР зацвердзіў першы на тэрыторыі Беларусі спіс помнікаў культуры, узятых пад ахову. Гэты спіс, як і шэраг наступных (1950, 1953, 1957, 1988), тычыўся каштоўнасцей выключна матэрыяльнага характару. Непасрэдна ж Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь пачаў фарміравацца з моманту ўваходжання ў сілу Закона Рэспублікі Беларусь «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны» (1992). У 1995 г. у Дзяржспіс былі ўнесены першыя за яго гісторыю нематэрыяльныя каштоўнасці – 49 выяў гербаў беларускіх гарадоў.

На момант іх уключэння такая інтэрпрэтацыя НКС была правамернай, паколькі згодна з класіфікацыяй Закона 1992 г. існавалі два падвіды НКС – фіксаваныя і ўвасобленыя духоўныя каштоўнасці [1]. Гербы былі ўнесены ў Спіс як фіксаваныя каштоўнасці з лакалізацыяй у г. Мінску (асабісты архіў гісторыка А. К. Цітова). Затым у выніку зменаў і дапаўненняў 2007, 2009 і 2012 гг. Закон «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь» (2006) пазбавіўся нормаў, звязаных з фіксаванай нематэрыяльнай гісторыка-культурнай каштоўнасцю і яе эталонам, наяўнасць якіх супярэчыла Канвенцыі аб захаванні нематэрыяльнай спадчыны (2003) – асноўнаму і пакуль адзінаму міжнароднаму нарматыўнаму рэгулюючаму дакументу, які рэгламентуе дзейнасць па захаванні НКС. Паводле Канвенцыі НКС выключна «жывая» і дынамічная спадчына, якая можа змяняцца, прыстасоўваючыся да новых умоў, таму меркаваць аб наяўнасці «эталона» такой каштоўнасці па логіцы Канвенцыі 2003 г. некарэктна. Таксама было ўдакладнена азначэнне нематэрыяльных гісторыка-культурных каштоўнасцей, пад якімі сталі разумецца звычаі, традыцыі, абрады, фальклор, мова і яе дыялекты, змест геральдычных, тапанімічных аб'ектаў і твораў народнага, у тым ліку, дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва [2]. Гэта вызначэнне, прынамсі, наблізіла дэфініцыю НКС да яе трактоўкі ў міжнародным праве, тым самым засведчыла пэўныя захады па імплементацыі Канвенцыі 2003 у нацыянальную практыку.

Значна перапрацаваны ў частцы нематэрыяльных гісторыка-культурных каштоўнасцей у параўнанні з варыянтам 1992 г. дзейсны Закон 2006 усё яшчэ мае пэўныя супярэчнасці з Канвенцыяй 2003 г., якая ім жа вызначаецца прыярытэтнай (п. 2. арт. 2), што ўплывае і на развіццё Дзяржспіса:

1) беларускае заканадаўства вызнае за прадмет аховы толькі ўключаныя ў Дзяржспіс элементы НКС. Але нават такі падыход часта праяўляе сябе фармальна. У гэтым палягае ключавая лакуна сістэмы аховы НКС